

Jan Jandourek

Sociologie zločinu

Proč lidé vraždí a jezdí načerno

portál

Jan Jandourek

Sociologie zločinu

Proč lidé vraždí a jezdí načerno

Jandourek, Jan

Sociologie zločinu : proč lidé vraždí a jezdí načerno / Jan Jandourek. – Vyd. 1. – Praha : Portál, 2011. – 176 s.
ISBN 978-80-262-0026-0

159.95 * 316.62 * 316.624 * 343.3/.7

- lidské chování
- sociální chování
- sociální deviace
- trestné činy – sociologické aspekty
- přehledy
- populárně-naučné publikace

316 – Sociologie [18]

© Jan Jandourek, 2011

© Portál, s. r. o., Praha 2011

ISBN 978-80-262-0026-0

<i>Úvod</i>	7
1 Co je zločin?	9
Exkurz: mapa zločinu u nás	10
Ještě jeden exkurz: zločin se může stát všude	11
Meze zdravého rozumu	11
Definice zločinu	12
Různé stupně provinění	14
Zločin bez oběti	16
Kavalírský delikt	17
Kdo je oběť a za co si sama může	18
2 Historie uvažování o zločinu.	21
Stopy a záznamy	22
Mužský a ženský zločin	25
Nebezpečné třídy a nebezpečné rasy	26
Nebezpeční jedinci v zorném poli sociologických škol	28
3 Jak zločin zkoumá sociologie?	
Specifika sociologického přístupu	37
Náboženské teorie	38
Teorie přirozeného práva	40
Teorie sociální struktury	44
Sociální dezorganizace	44
Sociální ekologie	45
Anomie (strain theory)	46
Teorie subkultury	47
Labelling	48
Marxistické teorie zločinu	49
Biologické a psychologické teorie	49

4	Zločin a vlastnictví	61
	Žhářství	61
	Vydírání	62
	Vloupání	64
	Zpronevěra	65
	Krádež	67
5	Zločin a sexualita	73
	Gender a zločin	73
	Znásilnění	76
	Pornografie	85
	Prostituce	90
6	Organizovaný zločin	95
	Mafie	96
7	Stát jako zločinec, politický zločin a terorismus	99
	Cílená likvidace	99
	Terorismus	104
8	Drogy a alkohol	125
	Malý exkurz – zločin škodí zdraví	126
	Gateway model	128
9	Zločin a trest	131
	Exkurz: třikrát a dost	134
	Trestem není jen vězení	136
	Dohlížet a trestat	138
	Speciální případ – trest smrti	140
	Exkurz: unavený chlapec a trest smrti	145
	Budoucnost zločinu	147
	<i>Vybrané pojmy</i>	<i>149</i>
	<i>Literatura</i>	<i>169</i>

Co je příčinou toho, že lidé jednají proti pravidlům? Jak se v historii mění lidské chápání přestupků, co společnost považuje za nepřístojné, jak se snaží deviantnímu jednání předcházet a trestat ho? (Výraz deviantní zde používám v nehodnotícím slova smyslu jako označení jednání, které se odlišuje od obecně uznávaných norem.)

Tato kniha se snaží podat stručný a populární přehled především sociologický a využívající překrývání oborů – v tomto případě samozřejmě především se sociální psychologií a psychologii.

Název knihy *Sociologie zločinu – Proč lidé vraždí a jezdí načerno* – není přesný, tak jako máloco, co má osm slov, může být přesné. Zároveň však snad vyjadřuje relativní hranice toho, co je ve společnosti považováno za skutečné provinění.

Právě podtitul „Proč lidé vraždí a jezdí načerno“ chce naznačit křehké hranice mezi různými způsoby negativního lidského jednání. Vyjadřuje zkušenost moderní doby, že za určitých sociálních, historických a osobních okolností je člověk schopen netušeného jednání. Jako když se Sherlock Holmes zamyslí a jen tak mimochodem prohodí, jakým dokonalým zločincem by mohl být.

Ten člověk je zločinec. Tuto větu pronášejí lidé na celém světě den co den. Myslí tím jednou člověka, který vede vyhlazovací tábor, jindy souseda, který si čistí boty na jejich rohožce místo na své.

Přesto zdravým rozumem víme, co je zločin a kdo je zločinec.

Americký sociolog Howard S. Becker, který se zabýval sociologií deviace, píše: „Běžný člověk, jehož hlava není zatížena fantastickými teoriemi a abstraktními profesionálními pojmy, může přinejmenším vidět, co je správné přímo před jeho nosem. I tak nesourodé filozofie, jako je pragmatismus a zen, mají respekt před schopností obyčejného člověka vidět, tak jako viděl Sancho Panza, že větrný mlýn je skutečně větrný mlýn.“ (Becker 1974, cit podle Tierney 2006: 7)

Sociologie by nicméně neměla žádný smysl, kdyby jen převyprávěla v učených pojmech to, co každý dávno ví. Americký sociolog Peter L. Berger napsal už v šedesátých letech, že prvním moudrem sociologie je to, že věci nejsou takové, jak vypadají. Nic není samozřejmé, samo o sobě jasné. To platí i pro sociologický přístup ke zločinu. Nemáme si o něm myslet automaticky to samé co soused nebo převzít každý názor, který se objevil v médiích. Takzvaná sociologická imaginace pro nás znamená osvobodit se z jízdy ve vyježděných kolejkách. Ne za všechno můžeme sami, jsou i věci, za něž může společnost. Sociální podmíněnost lidského jednání je samozřejmě složitá záležitost. Například vražd a krádeží bude příští rok přibližně stejně jako letos a bude k nim docházet na určitých místech častěji než jinde. Tento fakt dost dráždí lidský smysl pro morálku a spravedlnost. Znamená to snad, že lidé nejsou odpovědní za své jednání? To by bylo proti

zdravému rozumu. Jsou lidé za své jednání odpovědní vždycky a stoprocentně? To zase odporuje tomu, co víme o sociálních zákonitostech.

Exkurz: mapa zločinu u nás

Zločin je totiž do značné míry sociálně podmíněný. Někde se trvale vyskytuje více a někde méně. Například míra kriminality v našem hlavním městě Praze stojí za zmínku. Ale není v tom sama. Pokud jde o trestné činy, vede Praha a sever Moravy. Ten vytlačil i pověstné severní Čechy. Musíme však ta data správně číst a nepropadnout hned okouzlení statistickými čísly. Zápletka je v tom, že jde o oblasti s největší hustotou obyvatel a čím víc lidí, tím víc neřestí. Na severu Čech se také policii daří spolupracovat s německou stranou, zatímco na severu Moravy, kam zasahuje trestná činnost lidí ze Slovenska, Polska a Ukrajiny, se zřejmě tak nedaří. Pokud však odhlédneme od absolutních čísel a díváme se na to, jak se lidé proviňují v přepočtu na počet obyvatel, tak na prvním místě je sice opět Praha, ale na druhém již starý známý Ústecký kraj a teprve třetí je kraj Moravskoslezský. Obecně platí pravidlo, že **zločin kvete tam, kde je vysoká nezaměstnanost a sociální ghetta**. Někdy to funguje i naopak.

V Kolíně vzrostla kriminalita, když tam začala fungovat průmyslová zóna. Je to dáno příchodem cizích pracovníků odjinud.

Možná překvapí, kde je v Praze největší kriminalita: je to na Starém Městě, Novém Městě, Smíchově, ve Vršovicích a Lhotce. A nejlépe jsou na tom na Letné.

Kdo má cestovku, ať se vyhne Starému Městu a veze lidi na Letnou a do Újezda nad Lesy. Útěchou Pražákům může být, že pokud se stanou obětí vraždy, podaří se pachatele nejspíš dopadnout, protože loni se ze 34 vražd podařilo objasnit celých 30, zatímco když někoho jen okrade kapesní zloděj, je to zlé. U kapesních krádeží je objasněnost jen 2%. Pokud chcete mít vyšší pravděpodobnost, že si uchráníte život i majetek, musíte se odstěhovat na Vysočinu, do Zlínského kraje nebo aspoň na Pardubicko. Ale pokud vás uspokojí statistický průměr, Česko se zlepšuje. Vražd

loni ve srovnání s rokem 2008 ubylo z 202 na 181 a další kriminalita také polevila.

Ještě jeden exkurz: zločin se může stát všude

V roce 2009 jistý mladík postrřel v německé škole devět studentů, tři učitele a tři náhodné chodce. Když zemrou desítky tisíc lidí na hladomor někde v Africe, nikdo není šokován, ačkoli taková zpráva šokující je. Jak už před válkou psal Karel Čapek, taková čísla jsou příliš vysoká, než abychom si je dovedli představit.

Na tom, že v Německu tehdy došlo k velké tragédii, to však nic nemění. Běžného člověka vyděsí, když se zločin stane mimo místa, kam jaksí „patří“, kde ho čekáme. Když krev teče jinde než v drogovém doupěti, temné uličce nebo skladišti na periferii. Školy, nemocnice, kostely, tam přece nemá – vzdor zkušenosti – vrah co dělat. Jsou to místa pomyslného azylu, kde útok nečekáme.

Psychologové a pedagogové občas zdůrazňují, že roste brutalita mládeže, brutalita organizovaného zločinu a vůbec brutalita všeho. Jenomže historie každodennosti ví, že nechutné mordy tu byly vždy. Ještě v raném středověku věřící na cestě do kostela odkládali zbraně v předsíni. Ještě nebyli tak civilizovaní, aby je nechali doma, ale zase aspoň tak, aby je netahali dovnitř.

Proces „zjemnění“ lidí a schopnost držet emoce na uzdě je na vzestupu. To však neznamená, že v okamžiku osobní krize obranná hráz nepovolí a z moderního západního člověka, gramotného a sofistikovaně vychovaného, se nestane šelma. Vlastně něco horšího, šelmy dělají jen to, co jim příroda přikazuje.

Meze zdravého rozumu

Zdravý rozum nám jasně říká, že zabíjet a mučit bezbranné, brát si, co mi nepatří, a lhát je zločin. Zdravý rozum se pochopitelně dostává do úzkých tam, kde narazí na hraniční okolnosti. Mohu

zabít v sebeobraně? Bojuji ve spravedlivé válce? Smíme bombardovat civilní obyvatelstvo, abychom zkrátili válku a zachránili jiné životy? Mohu ukrást potraviny, když mám hlad? Mohu ukrást počítačový program, když ho potřebuji a na jeho nákup bych stejně momentálně neměl peníze? Lze šířit dílo bez souhlasu dědiců, kteří na něj sice mají práva, ale nijak se nepodíleli na jeho vzniku a beztak se jedná o hamižné a morálně pochybné osoby? Smím přejít na červenou, když zcela jistě nic nejede a ani nehrozí, že bych pohoršil maličké, protože tu nikdo maličký v dohledu není? Smím pít nadměrně alkohol a zatajit to při uzavírání životní pojistky, když vím, že to tak dělají všichni? Zdravý rozum bývá dobré vodítko, ale mnohdy narážíme na okolnosti, kdy i zdravý rozum tápe.

Morálka a právo se tu prolínají a vidíme, že nejsou totožné. Proto pokud jde o zločin, musíme se pečlivě ptát, co tímto slovem rozumíme.

Definice zločinu

Máme-li zločin definovat, **jde o vědomé a dobrovolné spáchání činu považovaného za společensky nebezpečný a zakázaného nějakým pravidlem stanoveným oprávněnou autoritou.** Legální autorita za jeho spáchání může uložit trest. Tak vypadá jednoduché konstatování dané zdravým rozumem. Jenomže často vidíme, že **co je vážným zločinem v jedné společnosti, není jím ve společnosti druhé.** Například v naší zemi známe zákon zakazující hanobení rasy, národa a přesvědčení, zatímco neznáme zákony proti čarodějnictví. To však neplatí všude. Tak například Libanonec Ali Husejn Sabáb, který v libanonské televizi předpovídal budoucnost, byl v roce 2010 v Saúdské Arábii odsouzen k smrti právě za čarodějnictví. Muž byl v květnu 2008 zadržen saúdskoarabskou náboženskou policií během náboženské poutě. V době psaní těchto řádek ještě nebyl jeho konečný osud znám, protože výkon trestu byl na poslední chvíli odložen.

V některých zemích je zakázáno hanobit hlavu státu, zatímco jinde to hanobiteli nezpůsobí žádný legální problém. Stále jde

však o jednání, která i když nejsou považována za zločin, mohou být aspoň považována za nemorální nebo přinejmenším ne chvályhodná. Máme však i činy, na něž lze pohlížet jednou jako na zločiny, jindy jako na přípustné, a dokonce žádoucí jednání. Tak například v některých zemích může mít muž dvě nebo tři manželky a posiluje se tím jeho společenský status, zatímco u nás něco takového možné není a kdo by se pokusil mít dvě manželky, jednal by proti zákonu a byl by označen za bigamistu. Hranice pro pohlavní styk je podle různých zemí a kultur odlišná, takže co je někde legální, je jinde postiženo přísným trestem. V Chile je to 20 let, ve Vatikánu 12 let. U nás 15 let. V nedalekém Maďarsku ale 14 let.

Jsou země, kde se dívky mohou i vdávat ve 12 letech. Podle tradice počala Panna Maria v 16 letech, ale podle znalců orientu to bylo spíše ve 12 letech, protože tak to bylo tehdy a na onom místě kulturně obvyklé. Básník Oscar Wilde byl odsouzen za homosexualitu, zatímco dnes někteří autoři vyzdvihují přínos homosexuální komunity pro společnost. Podle sociobiologa Edwarda Wilsona může homosexuál poskytovat komunitě dokonce i různé výhody, protože přejímá funkce, které komunita potřebuje, například jako šaman. Je tedy třeba, abychom vždy věděli, zda ke zločinu přistupujeme z hlediska právního a pak se musíme ptát na to, co se v kraji podle práva smí, nebo vycházíme z běžné lidské řeči, která za zločin považuje často jednání, jež se většině nelíbí, bez ohledu na to, co si o tom myslí nějaká autorita.

V každém případě musí být zločinné jednání dobrovolné a úmyslné. Pokud jde o úmysl a dobrovolnost lidského konání, jde o vlastnosti, které jsou pochopitelně velmi citlivé a subjektivní. Nejedna obhajoba byla u soudu postavena na tom, že obžalovaný jednal pod nátlakem, nebo nevěděl, co se děje. Přesto právo vychází z předpokladu, že většina dospělých lidí je schopna ovládat své jednání a že člověk se může vyvarovat páčání činnosti zakázané zákonem. Je na obžalovaném nebo na tom, kdo ho zastupuje, aby dokázal, že tomu v konkrétním případě bylo naopak.

Pokud jde o **definici dospělosti**, záleží na tom, co daná společnost podle práva za dospělost považuje. U nás platí hranice 15 let, přičemž se stále – s ohledem na trestnou činnost dětí –

uvažuje o jejím snížení o jeden rok. Plnoletost je dána hranicí 18 let. Z hlediska běžného lidského rozumu je jasné, že posuzovat totéž jednání jinak, když k němu dojde den před 15. narozeninami, nebo den po nich, je problematické. Toto opatření bývá vysvětlováno příměrem, že jinak postupovat nemůžeme a že člověk jistě pochopí, že je jedno, jestli vlak zmeškal o jednu minutu nebo o jednu hodinu.

Západní veřejnost byla šokována, když byli mnohaletými tresty ve Velké Británii potrestáni dva chlapci. Tehdy desetiletý Jon Venables se stejně starým spolupachatelem Robertem Thompsonem zavraždili v roce 1993 dvouletého Jamese Bulgera. Byli odsouzeni „na dobu neurčitou podle uvážení Jejího Veličenstva“. Propuštěni byli v roce 2001, ale Venables se z neznámých důvodů v roce 2010 zase vrátil za mříže. Kolem celého procesu se vedla řada debat, třeba zda musela být zveřejněna identita pachatelů, zda měli při procesu sedět na vyvýšeném místě, aby na ně soudci viděli. Byli to sice vrazi, ale koneckonců přece jen děti.

Různé stupně provinění

Máme celou škálu lidských činů, kdy dochází k porušování norm. Je jasné, že označit nějaké jednání hned za zločinné by byla hodně silná střelba. Společnost to také více či méně respektuje a vytváří podle míry provinění různé kategorie. Proto také není každé porušení pravidla či zákona hned zločinem. Právo dříve rozlišovalo **trestný čin (zločin), přečin a přestupek**. Přečin byl méně závažný než trestný čin, ale závažnější než přestupek. Podle současné úpravy platné od 1. ledna 2010 opět existuje kategorie přečin, což jsou všechny nedbalostní trestné činy a takové úmyslné trestné činy, za které je podle trestního zákona možné odejmout svobodu v horní sazbě do pěti let (§ 14 odst. 2). Ostatním trestným činům se říká zločiny. Původ slova kriminalita pochází z latiny. *Crimen* je vina nebo obžaloba. V každé společnosti převládá nějaké mínění o tom, jak by se lidé měli normálně chovat. Kriminálně se pak chová člověk, který tyto obecně panující normy porušuje.

Tomu, co je zakázáno jen někdy, nebo jen v některých kulturách, říkáme *mala prohibita*. To jsou provinění proti společenským normám. K takovým patří například předpisy upravující souboje či hry nebo autorské právo. Kromě toho jsou tu činy, kterým se říká *mala in se*, jež jsou považovány za zlo téměř vždy a všude, třeba vražda, znásilnění či krádež. Žádný člověk nemůže žít s pocitem trvalého ohrožení. Přijít o život nebo o majetek nám připadá hrozivé, protože taková ztráta postihuje samotný základ našeho života. Jestli jezdíme napravo nebo nalevo, zda platí autorské právo v té či oné podobě, to jsou věci, které si můžeme upravit podle libosti a celkem nic se neděje. Zdraví a majetek jsou však hodnoty, jejichž ohrožení se jedince dotýká bytostně. Stejně tak i společnosti, protože jak by mohla lidská společnost fungovat, kdybychom si nebyli aspoň přiměřeně jistí, že se dožijeme dalšího dne a že nám nikdo nevezme to, co nám patří? Proto se prakticky všechny společnosti shodují na tom, že určitá jednání prostě přípustná nejsou.

Je však i mnoho jednání, která jsou zakázána zákonem, ale mnoho lidí se jich bez výčitek dopouští. Mají pocit, že jejich porušení nezpůsobí žádnou škodu, nebo přinejmenším když se toho dopouštějí konkrétně *oni*, tak se nic neděje. To je třeba případ konzumace lehkých drog, například marihuany. Kdyby u nás bylo zakázáno zákonem cizoložství, jako je to v některých zemích, výsledek by byl nejspíš stejný. Lidé by možná vágně odsoudili cizoložství u druhých, ale ve svém vlastním případě by byli tolerantní.

„Zločiny bez obětí jsou ty, při kterých je porušeno právo, ale nikdo není považován za osobu, která by tím byla poškozena. Pravděpodobně nejčastějším zločinem bez obětí je porušení dopravních předpisů. Můžeme samozřejmě tvrdit, že porušování dopravních předpisů je zločinem proti společnosti, protože znamená hazardní jednání. Mnoho zločinů bez oběti může být skutečně považováno za zločiny proti společnosti.

Někdy jde o zločin bez oběti kvůli tomu, že jediná osoba, která je dotčena porušením zákona, je ta, která zákon porušuje. Užívání drog, hráčství a prostituce jsou často považovány za zločiny bez oběti, ale ve skutečnosti je dopad těchto zločinů

mnohem hlubší, postihuje rodiny, obchodní partnery a společnost jako celek.

K jinému druhu zločinu bez oběti dochází, když je porušení zákona konsenzuální, například když některé státy stále mají zákony, které zakazují homosexualitu. Zapojení do homosexuálních vztahů by bylo v těchto zemích považováno za zločin, ale byl by to zločin bez oběti, protože tím není nikdo poškozen.“ (Sax 2009)

Zločin bez oběti

Musí mít každý zločin nějakou oběť? To je zajímavá otázka, protože možná existuje jednání, které zasahuje toho, kdo se ho dopouští, a jinak už nikoho jiného, aspoň ne přímo.

Existuje také zločin bez oběti, v angličtině se tomu říká *victimless crime*. Označuje se tak jednání, které je sice porušením nějaké normy, ale nedochází k tomu, že by někomu byla způsobena škoda. Opilství na veřejnosti a další narušení veřejného pořádku patří k takovým činům. Stejně tak třeba užívání lehkých drog, prostituce, patologické hráčství.

„Zločiny bez obětí, především ty, které se týkají sexuálních aktivit, se páchají v situaci, kdy jedna osoba získává od druhé nějakou komoditu nebo službu, s níž společnost nesouhlasí a je nelegální. K tomu dochází poměrně jasně tam, kde se všechny zúčastněné strany sice chtějí vyhnout restrikci uložené příslušným ustanovením, ale jinak s tímto jednáním jako takovým souhlasí.“ (Jennes 1993: 17)

O tom, zda skutečně nějaké zločiny bez obětí jsou, se v dějinách dost dlouho vede diskuse. Jsou to hříchy, neřesti, nemoci a je třeba protinimbojovat, nebo jde jen o to, jak se každý svobodně rozhodne? John Stuart Mill píše: „Jediný důvod, pro který smí být legálně vykonávána moc nad nějakým členem civilizované komunity proti jeho vůli, je zabránit mu ubližovat druhým. Jeho vlastní dobro, ať už fyzické, nebo morální, není dostatečným ospravedlněním.“ (Mill 1862: 22) Jinak řečeno, zákonu není nic do toho, jak se starám či nestarám o své vlastní dobro. Zákon má řešit, jestli nekažím život druhým.

Pokud jde však třeba o sexuální jednání, jako je smilstvo, cizoložství, smíšený sex mezi různými etnickými skupinami (*Rassenschande*), je možné tvrdit, že společnost přece brání sebe a své hodnoty. Cizoložství se netýká jen těch dvou, kteří ho provádějí, ale poškozují i někoho třetího, neboť ten je podveden a nejspíše se zvyšuje riziko, že bude opuštěn nebo možná i vystaven posměchu.

„Pře o to, zda existují nějaké oběti jako důsledek konsenzuálních zločinů, jsou celkem nedůležité. Pokud nějaké jednání ohrožuje veřejné zdraví, bezpečnost nebo ‚pořádek‘, tak je rozumné mít nějaký zákon nebo pravidlo omezující veřejně takové jednání. Každá činnost dospělého člověka má důsledky, i když pouze pro dospělého samotného. Člověk může ‚viktimizovat‘ sám sebe stejně snadno jako jinou osobu. Nikdo nemůže věrohodně tvrdit, že konsenzuální zločiny jsou stoprocentně dobré pro pachatele – a to i v případě, že pachatel je dospělý a plně souhlasí s činem, byť jedná v soukromí svého vlastního domu a sleduje jen své potěšení.“ (Fernandez 2002: 26)

Kavalírský delikt

Němci znají pojem *Kavaliersdelikt*, který označuje porušení pravidel, jež ale nevedou ke ztrátě cti. V době, kdy ještě šlechta hrála nějakou společenskou roli, to mohlo například být, když šlechtic zplodil dítě se ženou z nižšího stavu. Jde o činy, které jsou porušením norem, ale nejsou špatné samy o sobě. Patří sem třeba porušování dopravních předpisů, například jízda na červenou, když široko daleko není žádné jiné auto, jízda načerno hromadnou dopravou, nelegální kopírování filmů nebo programů (je to tak drahý program, že bych si ho legálně stejně nemohl koupit, ale přitom ho potřebuji), uvádění nepravdivých údajů v daňovém přiznání atd. Mnohé takové jednání společnost neodsuzuje, třeba když občané usoudí, že stát se sám chová jako zloděj a vybírá absurdní daně například dědickou nebo z nemovitostí a nemá morální právo ještě po nebohých občanech chtít, aby se dobrovolně přiznávali k něčemu, co se na ně třeba nikdo nedoví. Mnohá ob-